

TEPLOMOK ORGONÁI

„Ha templom mellett mégy el és orgonát hallasz, siess be és hallgasd. S ha oly szerencsés vagy, hogy mellé szabad ülnöd, próbáld meg és csodáld a zene végtelen hatalmát!”

(Schumann)

Bizonyára városunk sok lakója előtt kevésbé ismert egy-egy templom orgonája, annak története, vagy készítőmestere, talán még a buzgó misére, vagy istentiszteletre járók közül is kevesen tudnának nyilatkozni a templomok egyik fő ékességéről, a hangszerek királynőjéről. Írásomban Hódmezővásárhely két templomának, a Belvárosi Római Katolikus és a Református Újtemplom orgonáit mutatom be az Olvasónak. Röviden kitérek a 19. század korának változásaira és egy elfeledett orgonaépítő munkásságára, amely összekapcsolja a két egyházközépség orgonáinak történetét.

A klasszicizmus és a romantika korában jellemző volt az orgonaépítésre, hogy egyfajta „nagyzenekart” utánzott a hangzásában. A vonós, halk regiszterek megjelenése és a 8 és 16 lábas tömör hangzású játékok szaporodása, a magas fekvésű regiszterek elhagyása egy új stílust eredményeztek az orgonaépítészetben. (Vö.: Pécsi S. *Az orgona*, 51-53.) A barokk kor képzőművészete után jelentős változás ment végbe az orgonaházak külsejénél, a szekrények kiképzésénél a klasszicizáló stílusjegyek uralkodnak. Az egyszerűbb felépítmények, tetjükön timpanonos, vagy félköríves záródással és szerény díszítőelemekkel válnak általánossá. (Vö.: Solymosi F. *Orgonáismeret*. 134. 138.)

A reformkori orgonaépítésnél a nemzeti függetlenedés eszméje is alapul szolgált, melyben az önálló ipar és gazdasági fejlesztés volt a cél. A 19. századot tekintve már egyre több

magyar orgonaépítő dolgozik a szakmában és kevesebb külföldi, ezt valószínűleg a beindult gazdasági és technikai fejlődés, a polgári átalakulás folyamata eredményezte. Gyakori volt, hogy az orgonaépítők nagyobb városokban, püspöki székhelyeken, vagy egyházi központokban létesítették műhelyüket, így nagy eséllyel kapták meg elsőként a megrendeléseket. Ilyen volt Kováts István Szegeden, aki 1827-ben rendezte be műhelyét, s általában a környékbeli megrendeléseknek eleget téve megbízhatóan készítette és szállította a máig is jól működő hangszereit, városunknak két alkalommal is.

Kováts István 1797. december 10-én született Csongrádon. Édesapja Kováts Ferenc, aki Kecskeméti születésű, de később Csongrádra költözött és ott kötött házasságot Futó Annával. Házasságukból három gyermek született, a legfiatalabb István, az orgonaépítő. 1811-ben Istvánt egy asztalos műhelybe adták tanulósnak. 1814-ben a kor szokásának megfelelően vándorútra indult, és először Trisztig jutott el. A városban megismerkedett az orgonaépítés és a zongorakészítés művészetével. Ezek után Laibachba ment és egy ottani orgonaműhelyben lett segédmunkás. 1823-ban, vándorlása végén visszatért Magyarországra és Csongrádon telepedett le. Ott feleségül vette Széka Rozáliát, de sajnálatukra első gyermekük, Antal halva született, a második Magdolna, pedig csak egy hetet élt. 1826-ban

feleségével Hódmezővásárhelyre költöznek, aminek oka, hogy Kováts István megkapta első orgonarendelését a hódmezővásárhelyi katolikus plébániától. Ebben a városban született harmadik gyermekük, Emília Terézia. 1827-ben a család Szegedre költözött, ahol megszerezték a letelepülési engedélyt és elkezdődik a műhely kialakítása. Műhelyének 16 évi fennállása alatt tizennégy orgona készült. Orgonáit nagyjából a későbbiek folyamán átépítették, vagy bővítették, de a mai napig is maradtak fenn eredeti állapotú orgonái, az egyik éppen Hódmezővásárhelyen a Református Újtemplomban. Kováts István 46 évesen, 1843. január 22-én halt meg Szegeden.

A Belvárosi Római Katolikus Templom orgonája

2dik Volt egy 16. Változós (Mutatóis) orgona, a melyet Hold Mező Vásárhely Városában, Csongrád Vármegyében Epitetem, az Romai Katholikusok Templomában, - ennek az ára volt 4150 florint (!) Váltó pénzben. (A jegyzéket pontosan idézi: Szigeti K. Régi Magyar Orgonák- Szeged, 69-71. Ma a dokumentum valószínűleg a család birtokában van.)

(Idézet Kováts István saját kezű jegyzékéből az általa készített orgonákról és zongorákról.)

A mester 30 éves korában, 1827-ben készítette első, kétmanuális, 16 regiszteres, mechanikus rendszerű orgonáját, melyet a hódmezővásárhelyi Szentháromság (Belvárosi) Római Katolikus templomban helyeztek el. Azt biztosan állíthatjuk, hogy a templomnak már előzőleg is volt orgonája, amely egy kis barokk hangszer lehetett. Feltételezhetjük, hogy már használtan került a városba, az elsőként ideiglenesen felépített katolikus templomba, majd onnan átkerült az újonnan épült barokk templom karzatára, hasonlóan a többi használható templombútorral együtt. Erről röviden szól a plébánia *Historia Domusa*. Kováts István megbízását a kegyúr, Gróf Károlyi családnak köszönhetette, s ezért a munkájáért 4150 forintot fizettek neki, amely a patrónus és a hívek adományából jött össze. Az 1842. évi canonica vizitációs jegyzőkönyv az orgonát elegáns és új orgonának nevezi. A hangszer több mint 100 évig működött, a szekrénye ma is eredetiben áll. Ezen jól láthatóak a klasszicizmus stílusjegyei, a fő orgonaház két félköríves és timpanonos záródása, valamint a pozitív „hagymás” záródású szekrénye, amely

A Belvárosi Római Katolikus Templom orgonája

(f. Gaál Györgyi)

ebben az időszakban, a déli országrészben működő orgonaépítőknél igen elterjedt volt. A szekrény homlokzati sípmezőit aranyozott korinthoszi oszlopok tagolják. 1941-ben az orgona korszerűtlenségére és öregségére hivatkozva megtartották a búcsúhangversenyt. Ezek után a híres, 1867-ben alapított, többgenerációs pécsi Angster József és Fia Orgona- és Harmóniumgyár készített új, hárommanuális, 30 regiszteres, pneumatikus rendszerű orgonát (Opus 1233). (Helyszíni szemle alapján.) Bár az eredeti szekrényt Angsterék megtartották, a Kováts-féle diszpozíció nem maradt fenn. (Vö.: Szigeti K. *Régi Magyar Orgonák*. Szeged, 72-73.) A hangszer állapota több mint 50 év aktív használat után leromlott. 1999 őszén, Németh László plébános kezdeményezésére a Varga Orgonaépítő Kft. végzett teljes körű generáljavítást az orgonán. Ekkor restaurálták az orgonaházat, sípcserét és tisztítást végeztek, valamint kijavították a pneumatikus rendszer hibáit. Az orgonát ünnepélyes keretek között Pitti Katalin operaénekes és Virágh András orgonaművész avatta fel. (Németh László plébános közlése alapján.) Az orgona egyik fő hibája a levegőáramlásra alapozott pneumatikus rendszerből adódik, így a játékos mindig érzeke egy kis „késést, lomhaságot” a hangok megszólaltatásánál. Eredetileg a pedálba, a II. és III. műbe nyelvregiszterek is tartoztak volna (például az Angsteréknél akkor jellemző Lágypuzon 8', Görbekürt 8', Lágypuzon 16'), ezek azonban nem készültek el. Helyettük ma a II. manuálban Dulciana 4' a III. manuálban Gamba 8' vonósregiszterek állnak, a pedálban pedig üresen hagyták a helyét. Nem kis negatívumot jelent az sem, hogy a főmű a legkevésbé kiépített, az I. manuálban csak két 8 lábás regiszter kapott helyet és azok is gyengék. Az orgonistát számos kézi és lábkapcsoló segíti az előadásban a sokrétű játszóasztalon. Összességében megállapíthatjuk, hogy ma az orgona állapota még a hiányosságok ellenére is jónak mondható, városi szinten a legjobb. A templom gyakori otthona számos orgonakoncertnek, a hangszer nagyban emeli és elősegíti a napi liturgiát és a hívek áhítatát. (Helyszíni szemle alapján.)

A Református Újtemplom orgonája

13dik Volt egy 20 mütátios Pedálás Orgona, amelyet 1839-dik Esztendőben készítettem 11000. Válto forintokért, ezen Orgona áll Hold Mező Vásárhely, a Reformátúsok Nagy Templomában.

(Idézet Kováts István saját kezű jegyzékéből az általa készített orgonákról és zongorákról)

Kováts István a hódmezővásárhelyi református újtemplomba kapott megbízást egy orgona felállítására, s ezzel visszatérhetett első sikeres művének városába. A szerződést 1837. árpilis 9-én kötötték meg és így

A Református Újtemplom orgonája

(f. Gaál Györgyi)

az egymanuális, 20 regiszteres, mechanikus rendszerű (Opusz 13.) csúszkaladás orgona 1840. októberére készült el, 11 ezer forintért. Gál Dániel református lelkész Kováts István szegedi „orgonacsinalóval” szerződést kötött, s két év múlva az orgonát át is szállították Szegedről, de még 10 ezer forint hiányzott, melynek behajtására családonként egyházi kirovás útján 1-6 forintot szedett be. 1839 karácsonyán a lelkész, mint az orgona leglelkeesebb és fáradszató pártolója, nagy beszédet tartott az orgona ügyében, de az orgona csak másfél év múlva lett készen. Ezután kilenc hónapi próbaidőnek vetették alá, melynek végén 1841. június 20-án, Komornyik Benedek nagyváradi orgonaépítő, Hegedűs József makói református kántor-orgonista és Chován Zsigmond szarvasi evangélikus kántor a hangszer tüzetesen átvizsgálta, s utána nagy elismeréssel vették át az orgonát. Ezen személyek kiemelték az építő szorgalmát, precizitását éppúgy, mint a hangszer külső és belső felépítését és kivitelezését. (Vö.: Solymosi F. - Czár A.: *Magyarország orgonái*, 310.) A játszóasztalon, a manuál felett szerepel fehér zománc, fekete festett betűkkel az építő cégjelzése. (A cégjelzés: „Kovács István Orgona és Zongora Művész Szegeden 1840.”) Az orgonaházat is Kováts István készítette, Beller Péter szegedi képfaragó volt a faragványok kivitelezője, az aranyozást és márványozást Nagy Ferenc készítette. A timpanonon lévő faragott Szentháromság domborművében héber felirat, Jehova olvasható. Az orgonát 1885-ben és 1899-ben javították, majd 1962-ben a szombathelyi Kemenesi Rezső javította és a hangszeret villamos fűtatóval látta el. (Vö.: Solymosi F. - Czár A.: *Magyarország orgonái*. 310.)

Feltehetjük a kérdést, hogy mi volt az oka annak, hogy ennél az orgonánál a készítő előtt korábbi elveitől és alkalmazásaitól. A hús

regisztert egy manuálban és pedálban helyezte el, ami nem volt eddigi tevékenységére jellemző, tehát feltételezhetjük, hogy valami újat akart alkotni. Azt biztosan állíthatjuk, hogy egy esetleges második manuál megépítését semmiképpen sem az anyagiak korlátozták, nincs erre utaló nyom. A romantika ekkor, mint új áramlat már hódított és a klasszicista irányba induló orgonamesternél már érződik a közeledés, amely egyrészt az orgonaház kivitelezésében, másrészt a tömör hangzatú színes regiszterekben nyer kifejezést. Több szempontból megállapíthatjuk, hogy Kováts István ezzel az orgonájával haladni akart a kor igényeihez mérten, s ezt támasztja alá az, hogy egy manuálon tizennégy jól működő regisztert helyezett el úgy, hogy a teljes megszólalás esetén a sípok fulladnának. Az orgonaházat tekintve alapjaiban klasszicista stílusú, a játszóasztal előtti pozitívon itt is a „hagymás” záródás figyelhető meg, de a félköríves előreguló karzati mellvéd már erősen romantikus jelleget sugároz. (Vö.: Szigeti K. *Régi Magyar Orgonák*. Szeged, 92-93.) Eredetileg a Viola di Gamba 8' helyett Echologicum 8' volt beépítve, amely lágy nyelv, vagy halk-vonós ajakregiszter lehetett, ezt azonban az elsőként említett regiszterre kicserélték. (Vö.: Szigeti K. *Régi Magyar Orgonák*. Szeged, 92.) A Principalbass 16' helyett pedig a szerződésben leírtak alapján Fagott 16' regiszternek kellett volna lennie. A hangszernek hiányzik a pedál-manuál egyesítője, kopulája. (Solymosi F. - Czár A. *Magyarország orgonái*. 311.)

Az orgonát 2008 őszén vizsgálta meg a Műemléki Felügyelőség, s a 170 éves orgona állapota ma is kitűnőnek mondható. A gyülekezet énekeinek kísérete mellett koncertek tartására is alkalmas. (Kása Ferenc nyugalmazott lelkész úr közlése alapján.)

Könyves Péter